

ГЕНЕЗИС ПОНЯТТЯ «УМОВИ ГОСПОДАРСЬКОГО ДОГОВОРУ»

ORIGIN OF CONCEPT OF CONDITIONS OF ECONOMIC AGREEMENT

Жирун А.В.,

*аспірант кафедри правового регулювання економіки
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

Наукова стаття присвячена дослідженню історичного розвитку та теоретичним засадам становлення поняття «умови господарського договору». Проаналізовано теоретичні підходи до визначення умов господарського договору на різних історичних етапах розвитку правових систем. Автор акцентує увагу на тлумаченні сучасного визначення умов господарського договору, розкриває значення та особливості їх юридичної природи.

Ключові слова: генезис, умови договору, умови господарського договору.

Научная статья посвящена исследованию исторического развития и теоретическим основам формирования понятия «условий хозяйственного договора». Проанализированы теоретические подходы к определению условий хозяйственного договора на разных исторических этапах развития правовых систем. Автор акцентирует внимание на разъяснении современного определения условий хозяйственного договора, раскрывает значение и особенности их юридической природы.

Ключевые слова: генезис, условия договора, условия хозяйственного договора.

Article is devoted to research historical evolution and theoretical basis formed of the concept of «economic agreement». The approaches to theoretical determination of conditions of economic agreement at different stages of development of legal systems are analyzed. The author focuses attention on revealing the modern determination of conditions of economic agreement, disclose meaning and peculiarities of their legal nature.

Key words: origin, conditions of agreement, conditions of economic agreement, legal nature.

В процесі виникнення господарсько-правових зобов'язань господарському договору відводиться основне місце. Будучи одним з найважливіших засобів правового регулювання майнових і відповідних немайнових відносин, господарський договір встановлює юридичний зв'язок між його учасниками, визначає порядок реалізації їх прав та виконання обов'язків, забезпечує дотримання принципів господарського права.

Особливе значення господарський договір у вітчизняному господарському обігу отримав із початком формування ринкової економіки, оскільки в її умовах виробництво, реалізація товарів, виконання робіт та надання послуг здійснюється вже не на основі планових розпорядків актів, як в радянські часи, а на основі вільного волевиявлення суб'єктів господарювання [1, с. 248].

Таким чином, господарські договори в своїй сукупності утворюють один із основних елементів ринкового механізму і є необхідним інструментом здійснення господарської діяльності та досягнення суб'єктами приватних цілей.

Чимало вчених приділяли увагу юридичній природі та загальним характеристикам господарського договору – за радянських часів зазначені питання досліджували М.І. Брагинський, В.Г. Вердинкова, З.М. Земингофа, О.С. Іоффе, В.К. Мамутов, І.Б. Новицький, Н.І. Клейна та інші. На сучасному етапі розвитку господарського права такі важливі питання як свобода та межі господарської діяльності, поняття та особливості господарського договору, істотні умови господарського договору досліджуються В.С. Мілаш, В.В. Луць, О.В. Дзерою, О.М. Вінник, А.П. Черногою, В.С. Щербинуою, Г.Л. Знаменським та ін-

шими. Однак дослідження генезису поняття умов господарського договору та визначення їх особливостей не отримало належного наукового аналізу.

Метою наукової статті є аналіз історичного процесу становлення поняття «умов господарського договору», дослідження юридичної природи, теоретичних засад формування визначення умов господарського договору та особливостей його правозастосування, а також на основі здійснених досліджень запропонувати власне теоретичне визначення поняття «умов господарського договору».

Законодавче визначення поняття «господарського договору» все ще не набуло свого закріплення, проте у науковій юридичній літературі сформульовані доктринальні визначення даного поняття. Так, В.С. Щербина у своїх працях зазначає, що господарський договір – це домовленість суб'єкта господарювання з іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання, спрямована на встановлення, зміну або припинення їх прав та обов'язків у сфері господарювання. Н.О. Саніахметова під господарським договором розуміє угоду майнового характеру між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і не господарюючими суб'єктами – юридичними особами, що встановлює, змінює або припиняє права та обов'язки сторін при здійсненні господарської діяльності. При визначенні поняття «господарського договору» А.І. Кубах робить акцент на тому, що це зафіксовані в спеціальному правовому документі на підставі угоди майново-організаційні зобов'язання учасників господарських відносин (сторін), спрямовані на обслуговування (забезпечення) їх господарської діяльності (господарських потреб) з урахуванням загальногосподарських (публічних інтересів).

Враховуючи той факт, що зміст договору, а саме його умови є фундаментом та юридичною основою для подальших відносин між учасниками господарського договору, на сучасному етапі економічного розвитку нашої держави визначення поняття «умов господарського договору» та дослідження історичного процесу їх становлення видається досить актуальним.

Загальні засади та порядок укладення господарських договорів, істотні умови господарського договору, зміст господарського договору визначені Господарським кодексом України. Відповідно до ч. 7 ст. 179 Господарського кодексу України, господарські договори укладаються за правилами, встановленими Цивільним кодексом України з урахуванням особливостей, передбачених Господарським кодексом України та іншими нормативно-правовими актами щодо окремих видів договорів [2, с. 179]. Тому при визначенні поняття «умов господарського договору» з впевненістю можна базуватися в правових нормах Стародавніх часів, коли самого поняття «господарський договір» ще не існувало, але були закладені підвалини загальногалузевого поняття «договору», яке в сучасних правових системах застосовується не лише в галузі цивільного права, але й в галузях господарського, адміністративного та сімейного права.

Варто погодитись з думкою В. Дудченко з приводу того, що теорію договору започаткували стародавні греки і римляни. Так, у титулі XVI «Про договори» другої книги Дигестів Юстиніана зазначено: «Договір – це співпадання бажань двох чи декількох осіб про одне й теж і їхня згода» [3, с. 103]. Тому за змістом можна порівнювати договірні конструкції сьогодення та Стародавніх часів.

Слід зазначити, що навіть стародавні римляни розрізняли зміст умов договору та надавали кожній із них різний ступінь важливості. Так, М.Х. Хутиз зазначав, що договір обов'язково мав складатись з трьох частин: згоди сторін, предмета та підстави [4, с. 150].

Умова щодо предмету виступала однією з основних, без якої договірні зобов'язання не могли б виникати. Погляди щодо ціни як істотної умови договору в часи Римської імперії не були єдиними. Як зазначає Д.В. Дождев, класичному праву не була відомою категорія «справедливої ціни» (*listum pretium*) [5, с. 254]. Лише за Диоклетіана з'явилася можливість відійти від контракту, якщо ціна була занижена більш, ніж вдвічі. Вчений сучасності І.Б. Новицький, навпаки, стверджує, що не можна було укласти договір купівлі-продажу, не домовившись так чи інакше відносно предмета і ціни, отже ці умови були істотними (необхідними) частинами зазначеного договору. Також він сам обмежував коло умов договору трьома: 1) щодо учасників; 2) щодо форми; 3) щодо змісту [4, с. 140].

Також Стародавнім Римським правом визначалось поняття строку договору, який міг бути початковим (вказувався момент, з якого правочин матиме певний ефект) та кінцевим (зазначався момент, з якого правочин втратить силу) [6, с. 165]. Тобто, можна зробити висновок про те, що основні засади щодо

юридичної природи договору та того, яким має бути його зміст, були закладені в Стародавні часи, проте чітка ієрархія умов договору ще була відсутньою, хоч певні умови й виокремлювались як складові та важливі частини договорів.

Дореволюційне право Російської Імперії (1721-1917 рр.) привнесло певну соціальну складову в дещо формалістичний підхід стародавніх римлян щодо визначення умов договору. Це можна пояснити тим, що в Стародавні часи життя людини не мало ніякої цінності (раба могли навіть вбити), і тому в часи Російської Імперії право вже не могло санкціонувати та надавати юридичну силу договорам, умови яких були спрямовані на порушення існуючого правопорядку. Дореволюційне російське право вже більш чітко виокремлювало певні умови договору, без яких він не міг існувати, називаючи їх «істотними елементами», «необхідними частинами», «істотними ознаками» тощо. Але слід відзначити, що в часи Російської Імперії поняття «умова» вживалось в значенні «causa» [7, с. 136]. Зокрема, у науковій літературі тих часів зазначалося, що умовами є такі обставини, що передбачають, настання наслідків правочину, які ставляться в залежність від настання або ненастання в майбутньому відомої обставини. Тобто, ми можемо зробити висновок щодо того, що в сучасному праві тлумачення категорії «умова» є більш поширеним і застосовується як до умов договору, так і до поняття «causa».

Радянська школа цивільного права (1922-1990 рр.) вже більш детально досліджувала поняття «умов договору» та започаткувала категорію істотних умов цивільного договору. Так, згідно ст. 130 ЦК РСФСР 1922 року договір визнається укладеним, коли сторони висловили у такій, що вимагається законом, формі, згоду за всіма істотними його пунктами. В цій же статті було вказано, що істотними в будь-якому випадку визнається предмет договору, ціна, строк, а також всі ті пункти, відносно яких за попередньою заявою однієї зі сторін має бути досягнута згода [7, с. 138]. Слід зазначити, що положення радянського цивільного права щодо істотних умов договору більше відповідають аналогічним умовам господарського, а не цивільного права України, адже згідно Цивільного кодексу України істотними умовами договору є умови про предмет, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди, але посилянь на ціну та строк як загальні істотні умови цивільного договору сучасне цивільне законодавство не містить [8, с. 638].

З розвитком сучасної науки цивільного та комерційного права багато вчених давали свою оцінку умовам договору. Так, наприклад, на думку Н.С. Хатнюк, для того, щоб договір мав юридичну силу та спричинив настання певних правових наслідків, він повинен відповідати ряду умов, які визначені в першу чергу в законі та знайшли свій розвиток в науці та практиці [11, с. 283]. Аналізуючи різні позиції з цього приводу, вважаємо, що для того, щоб договір

має юридичну силу та спричинив настання певних правових наслідків, він повинен відповідати не лише ряду умов, які визначені в першу чергу в законі, а й мати визначену законодавцем побудову та зміст.

Що ж до сучасного поняття «умов господарського договору», то тільки у 2003 році з кодифікацією господарського законодавства було розгумачено поняття «зміст господарського договору». Так, згідно ст. 180 Господарського кодексу України «зміст господарського договору становлять умови договору, визначені угодою його сторін, спрямованою на встановлення, зміну або припинення господарських зобов'язань, як погоджені сторонами, так і ті, що приймаються ними як обов'язкові умови договору відповідно до законодавства» [2, с. 180]. Як ми бачимо, законодавець встановлює одну з основних характеристик умов господарського договору, а саме: їх спрямування на встановлення, зміну або припинення господарських зобов'язань, яка, напевне, найбільш влучно та чітко проводить розмежування між цивільним та господарським договорами, а відповідно, і між їх умовами.

На законодавчому рівні було передбачено, що при укладенні господарських договорів сторони мають *право визначати зміст договору на основі:*

- вільного волевиявлення, коли сторони мають право погоджувати на свій розсуд будь-які умови договору, що не суперечать законодавству;

- примірного договору, рекомендованого органом управління суб'єктам господарювання для використання при укладенні ними договорів, коли сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст;

- типового договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України, чи у випадках, передбачених законом, іншим органом державної влади, коли сторони не можуть відступати від змісту типового договору, але мають право конкретизувати його умови;

- договору приєднання, запропонованого однією стороною для інших можливих суб'єктів, коли ці суб'єкти у разі вступу в договір не мають права наполягати на зміні його змісту.

Характеризуючи особливості змісту господарського договору на сучасному етапі, слід вказати, по-перше, на можливість визначення умов договірних зобов'язань в актах планування господарської діяльності, і, по-друге, на наявність в ньому організаційних елементів.

Під *плановими господарськими договорами* розуміються такі договори, в основі яких знаходиться акт державного планування, а обов'язковість їх укладення для певного кола суб'єктів імперативно встановлена законом. Так, відповідно до ст. 24 Закону України «Про електроенергетику» від 16 жовтня 1997 року «енергопостачальники, які постачають електроенергію власними мережами на закріпленій території, не мають права відмовити споживачеві, який розташований на цій території, в поставці електроенергії» [9, с. 24]. Отже, укладення договору користування електроенергією для енергопостачальника при зверненні до нього споживача є обов'язковим.

Організаційний характер умов господарського договору пояснюється, перш за все, тим, що в межах одного господарського договору можуть міститись умови щодо визначення порядку виконання, передавання-прийняття виконання, підстав дострокового розірвання договору, порядку розгляду спорів між сторонами договору тощо. Так, зміст таких поширених в господарській практиці договорів як навігаційні договори на річковому транспорті, договори автомобільного перевезення вантажів, договори перевезення морським транспортом включає ряд відносно незалежних одне від одного правовідносин щодо погодження специфікацій, завантаження, відвантаження продукції або сировини, прийому-передачі товарів, порядку виконання робіт та надання послуг, їх оплати тощо. Слід також додати, що організаційні елементи господарського договору поєднуються й з його майновими характеристиками (виготовлення/передача продукції, її оплата, тощо) і в сукупності дані характеристики виокремлюють умови господарських договорів з-поміж договірних умов інших правовідносин, створюючи унікальну правову конструкцію господарського договору.

Відповідно до чинного господарського законодавства України, необхідною умовою, без якої господарський договір не буде вважатись укладеним, є досягнення сторонами згоди щодо усіх істотних умов договору. До таких умов законодавець відносить умови, які визначені істотними за законом чи необхідні для договорів даного виду, умови, щодо яких за вимогою однієї зі сторін має бути досягнута згода та предмет, ціну і строк дії господарського договору.

Але слід зазначити, що за ознакою впливу на юридичну силу договору та відповідності умов певному виду, крім істотних, виділяють ще звичайні та випадкові умови [1, с. 350]. Звичайними є такі умови господарського договору, які є характерними для певного його виду, але відсутність яких у договорі не впливає на його юридичну силу. До випадкових належать умови господарського договору, які віддзеркалюють специфіку договірних зв'язків між його сторонами, але не впливають на юридичну силу договору та не є характерними для того виду договору, до складу якого їх включено. Проте, слід зазначити, що такий поділ умов господарського договору, на думку певних вчених, є досить умовним. Так, В.С. Мілаш вважає, що жодних інших умов, крім істотних, господарський договір не містить. Одні умови стають істотними через обов'язкову для сторін імперативну норму, яка вимагає їх узгодження, другі – через те, що сторона скористалася можливістю, наданою диспозитивною нормою, треті – через сам характер відповідної договірної моделі, четверті – завдяки визнаній однією зі сторін необхідності їх включення у договір (інакше кажучи, йдеться лише про різну техніку укладення договору, різний порядок визначення договірних умов) [10, с. 207].

Підсумовуючи проведений нами аналіз теоретичних, законодавчих та історичних засад формування поняття «умови господарського договору», можемо зробити висновок, що поняття «умови господарсько-

го договору» походить від загальногалузевого поняття умов договору, що було започатковане ще у Стародавні часи. З розвитком суспільства поняття «умови договору» трансформувалось, пристосовуючись до конкретних історичних подій та особливостей тієї чи іншої політичної, економічної та правової систем.

Отже, згідно цивільного законодавства, під змістом договору розуміють умови (пункти), визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства. В сучасному господарському законодавстві України визначено поняття «зміст господарського договору», яке охоплює умови господарського договору. На законодавчому рівні закріплено окрему групу умов господарського договору – істотні умови, погодження яких є необхідним критерієм юридичної

сили відповідного договору, а також звичайні умови, які обумовлюються взаємною згодою учасників договору і не суперечать вимогам законодавства.

На підставі здійснених досліджень пропонуємо власне теоретичне визначення поняття «умов господарського договору», за яким під умовами господарського договору розуміємо основні майнові та організаційні правила поведінки учасників господарського договору, які визначені й узгоджені сторонами письмово в договорі, та правила, які є обов'язковими для закріплення відповідно до актів господарського та іншого законодавства.

В той же час, на науковому рівні існують різні класифікації умов господарського договору та тлумачення їх змісту, погляди щодо яких є предметом обговорення та подальшого аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вінник О.М. Господарське право: навчальний посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / [О.М. Вінник]. – [2-ге вид., змін. та доп.]. – К.: Правова єдність, 2009. – 766 с.
2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 19. – Ст. 144
3. Дудченко Д. Теорія договору: до історії виникнення та обґрунтування // Сучасні проблеми адаптації цивільного законодавства до стандартів ЄС. – Львів: ЛДУ, 2006. – С. 103–104
4. Хутиз М.Х. Римское частное право. – М.:Былина, 1995. – 172 с.
5. Дождев Д.В. Римское частное право. – М.:Норма-Инфа, 1999. – 784 с.
6. Новицкий И.Б. Римское право. – М.:Теис, 1995. – 248 с.
7. Зозуляк І.І. Розвиток уявлень про істотні умови договору // Форум права. – 2007. – №3. – С. 136–141
8. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 435-IV. – Ст. 356
9. Закон України від 16 жовтня 1997 року «Про електроенергетику» // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 575/97-ВР
10. Мілаш В.С. Теоретико-правові засади господарсько-договірної діяльності // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого № 1/2010. – С. 203–212.
11. Хатнюк Н.С. Умови дійсності угоди. // Держава і право. – К.: ІДП НАНУ, 2001. – Вип. 11. – С. 283–289.

УДК 346.12

КОРПОРАТИВНІ ПРАВОВІДНОСИНИ В СИСТЕМІ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

CORPORATE RELATIONS IN THE COMMERCIAL LAW

Лукач І.В.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри господарського права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена висвітленню поняття та елементів корпоративних правовідносин та визначення їх місця в системі господарського права. Проаналізовано підходи різних вчених до поняття корпоративних відносин та виокремлено власний підхід до їх розуміння. Окрема увага приділена визначенню елементів корпоративних правовідносин.

Ключові слова: корпорації, господарські товариства, корпоративні правовідносини, елементи корпоративних правовідносин, зміст корпоративних правовідносин.

Статья освещает понятие и элементы корпоративных правоотношений и определение их места в системе хозяйственного права. Проанализированы подходы различных ученых к понятию корпоративных отношений и выделен собственный подход к их пониманию. Отдельное внимание уделено определению элементов корпоративных правоотношений.

Ключевые слова: корпорации, хозяйственные общества, корпоративные правоотношения, элементы корпоративных правоотношений, содержание корпоративных правоотношений.

The article covers the concept and elements of corporate legal relations and determine their place in the system of commercial law. Approaches of various scientists to the concept of corporate relations are given as well as author's approach of the subject. Special attention is given to defining the elements of corporate legal relations.

Key words: corporation, company, corporate legal relations, elements of corporate legal relations, corporate legal content.